

זאק ז'אנו | עקרון הסופרפוזיציה

הצבה עברית, ונציה 2017

גבריאל אנגל

הזמן הגאולוגי הוא קצב התרחשותם של מאורעות גאולוגיים. כה איטי וארוך עד שקשה לתפוס זמן זה בתודעתנו. אחד הכלים שמשמשים גאולוגים למדידת זמן גאולוגי הוא באמצעות עקרון הסופרפוזיציה: עקרון זה, שניסח המלומד הדני בן המאה השבע עשרה ניקולס סטנו, קובע כי גוף מוצק יגרום לכל מוצק שייוצר סביבו בעתיד להתאים לצורתו-הוא. העקרון שניסח סטנו פשוט, אך בסיסי בהבנת תהליכים גאולוגיים: כל שכבה הורבדה מעל שכבה גאולוגית ותיקה ממנה, כלומר, ברצף בלתי-מופרע של שכבות סלעי משקע, השכבה העליונה תהיה צעירה משכבת הסלע הנמצאת מתחתיה. בהתבוננותנו על ההר אנו רואים אך את השכבה הגלויה לעין, אך השכבות והעומקים מרובים.

האמן ז'אק ז'אנו חי על ההר, המשקיף ממזרח על עמק כרמי הזיתים ובמערב עד לים התיכון. עבור האמן, אשר עוסק בחקר החומר והאין חומר דרך העומק התרבותי, הפך ההר לחומר ביד היוצר. הסטודיו והבית שעומדים על ההר הפכים להיות יצור חי, אשר גדל ומתרחב כמו לב פועם או אמבה של תרבות, ומתחת לכל אלה שוכנת ההיסטוריה בשכבות דוממות המונחות זו מעל זו, חומר לוחץ על חומר, שכבות של חיים ושל מוות, שכבות של שפע ובצורת, שכבות שראו ושמעו כבר הכל. שפות עבר ושפות שם, כנענית, מצרית, פלישתית, עברית קדומה, עברית תנאית ותלמודית. מסטודיו זה שבראש ההר עולות וצפות אותיות עבריות לצורתיהן, ויוצאת שוב אל אויר העולם כחומר וצורה סדורה של מילים ומשמעות.

ומבעד לחומר שבין הצורה והאות, שזפת העין את האור ממערב הנישא מעל גלי הים התיכון, הנושא על אדוותיו את מטען התרבות העברית אשר נתכנסה וחושלה באש ההיסטוריה בארץ ישראל ומשם נפוצה והוגלתה אל עבר ארצות הים, ליוון ולרומא. משם קצרה הדרך למיעוט אשר עצם הווייתו היא האות. לא צורה ולא דמות, אות. נטע זר ומוזר בעולם של צלמים.

לפני 500 שנים נבנתה החומה על האי שהפך למרכז עולם המסחר בשלהי האימפריה הביזנטית – ונציה. תושבי האי – פליטים שברחו מאימת הלומברדים וההונים – הסכימו להתיישבותם של היהודים בג'טו (בית היציקה). במהלך היום, היו בני המיעוט המוזר חופשיים לצאת לעבודות ברחבי האי, אך עם רדת הערב ננעלו הגשרים ונסגרו החומות אין יוצא ואין בא. זוהי שכבה היסטורית אחת מני רבות בזיכרון הקולקטיבי של עם.

ז'אנו יוצר לתערוכה זו שבע הצבות באי ג'ודיקה והצבה שמינית במוזיאון היהודי בונציה. באי ג'ודיקה, לצד גונדולה ונציאנית עתיקה המקדמת את פני הבאים בשעריה, תוצב שלדת סירת ברזל חלודה, הנישאת על כתפי שתי דמויות הנראות כמרקדות, ומשובצות במילים ומשפטים בעברית משיר השירים "מה יפו עיניך רעייתי" ו-"יצר את האדם מן האדמה". הסירה מתייחסת לאי, כמובן, אבל גם מהדהדת את הביוגרפיה האישית של ז'אנו, אשר הגיע לארץ ישראל עם משפחתו בגיל צעיר מפז שבמרוקו, על גבי אנייה רעועה בשנות החמישים של המאה הקודמת, עם מאות פליטים אחרים שנמלטו מפרעות שכניהם המוסלמים.

התערוכה בנויה כשכבות המתנשאות לגובה שלוש קומות/שכבות. בכניסה בתי זכוכית מגובבים ומוערמים על גבי מריצה, שעל דפנותיה כתובות באותיות עבריות אשר נגזרו מן החומר באש המחשלת: "יוצר אור ובורא חושך". אם תזעזע את בתי הזכוכית יתנפצו לרסיסים. אולם דרך הערמת עיר הזכוכית על המריצה אשר שימשה אותו לבניית הבית והסטודיו על ההר בכליל, והבאתה לוונציה – עיר שהזכוכית היא מסמליה המפורסמים – ז'אנו מבקש לבנות גשר חדש ועכשווי בין העבריים ועברם הכפוי, לעברי החדש, הבונה ומפזר את אור התרבות העברית, והצופה קדימה לעתיד של הבנה וסובלנות.

בקומה השנייה מוצבת עיר הפוכה – צריחיה ובתיה פונים מטה והיא תלויה בחלל שבין החומר לאין חומר, כשעל גבה בנוי הר עשוי מאדמה ומתנשא אל על. העיר, כזיכרון של בנייה אנושית, וההר יושבים לבטח על ארבעת מגדלי שן וחכמה, שהרי איך תעמוד עיר שכזו ללא ארבעת היסודות: אש,

אדמה, מים ואויר. החכמה והדחף האנושי הבסיסי של הישרדות מאפשרים בנייה שכזו, הרומזת ליסוד ששוכן מתחת למבנה המוצק שעליו אנו עומדים וצופים בהצבה – המים. האיים בוונציה בנויים על כלונסאות, כשכל יסודותיה שתולים במים. כיוצר אשר הושפע עמוקות מסיפורי העבר, ז'אנו עוזב את העיר ועולה אל האדמה הפורייה המצמיחה מתוכה סמלי תרבות טעונים אל ההר שבראשו כמו עמד הזמן מלכת.

בקר שמול העיר ההפוכה סדורים עשרות דיוקנאות בצורת פירמידה, הפוכה גם היא. בקדקודה דיוקן אחד שמעליו נבנות שורות שורות של דיוקנאות ממוסגרים בטכניקות משונות ושונות מאוד בעשייתן. מדי פעם מבצבץ פרט מתוך אחד הדיוקנאות השונים זה מזה: רבנים וקאדים, אפיפיורים ונשיאים, מלכים ואמנים ידועי שם. אך בהתקרבו להתבונן בפרטים אנו מגלים שהם כולם – ז'אנו נ.ו. ז'אנו האדם-אמן, משקיף על העיר ההפוכה מכל השורות/שכבות כמייסד שושלת הנפתחת כלפי מעלה, אל עבר האין סוף.

מהצד השני של ההר ניצב קיר העשוי לבנים לבנות, כחומה מולבנת שבחרכיה מבצבצים ראשים פחוסים ומולבנים, לפעמים דחוסים בקבוצה ולפעמים בודדים מתבוננים דומם. האנשים הדחוסים לתוך קוביות ואשר החומה הלבנה סוגרת עליהם הם אנדרטת זיכרון לתושבי הגטו פניהם הבלתי ניתנות לזיהוי כמסכות מוות לבנות. זוהי השכבה הסמויה מן העין. בהקיפנו את ההר, במעלה המדרגות אל המרפסת העליונה, אנו פוגשים בבתים לבנים עם ובלי כיפות, שלוש רגלים יוצאות מבסיסם, כמין חרקי בתים הבנויים בצפיפות ובזוויות בלתי אפשריות. האם זהו ביתם של אנשי החרכים בעלי המסכות הלבנות? אולי. הצפיפות וחוסר שיווי המשקל רומזים לכך. האור הפורץ דרך החלונות המשקיפים על מבני האי וגינותיו מותיר לנו תקווה.

ביציאה אל גרם המדרגות אנו נתקלים בוילון אטום, אשר תחתיו מבצבץ אור תכלכל. בהסיטנו את הווילון מתגלה חדר שבמרכזו בית חלוד. פרק א' בספר בראשית נכתב במלואו באותיות שנחתכו בלהבה, ואור תכלת מבצבץ דרך האותיות: "בראשית ברא אלוהים את השמים ואת הארץ, והארץ הייתה תוהו ובוהו..." בעצם קריאת האותיות המסתלסלות בעתיקותן, אינה קריאת האות הכתובה בחומר, אלא קריאת האור. אור התכלת הבוקע דרך האותיות והמילים של הריק. רק אור ואותיות, הרוקדות ומרחפות על קירות, תקרת וחלל החדר. ז'אנו מרבה להשתמש ביצירותיו בצבע התכלת – הצבע הנעלה ביותר מבין צבעי בית המקדש. זהו הצבע המבדיל בין האור לחושך, הצבע שמסמל את שביל הזהב שבין שמים למים. זהו צבע שבאמצעותו משמרים היהודים את עברם: היהודי לובש תמיד על גופו בגד הנקרא ציצית המורכב מארבע כנפות אשר בקצותיהן שמונה פתילים, שאחד מהם בצבע תכלת והקשורים ביניהם בקשרים אחידים. ציצית התכלת היא התזכורת התמידית להיותנו עם אשר התאחד והתקבץ, נפוץ והתפזר, אך תמיד יישא בזיכרונו הקולקטיבי את צבע השמיים והמים, את צבע הקדושה של האינסוף.

עשרים ושתיים אותיות מכילה השפה העברית, עשרים ושתיים אותיות עתיקות, אשר צורתן החומרית נעוצה בשורשים השומריים, כנעניים ובבליים. אין לעם העברי דבר מקודש חוץ מהאות העברית, אשר גם אלפי שנות גלות נשמרה והתפתחה על אף כל הקשיים. האות היא האמת המכילה כל. האות היא גם בבחינת דימוי של תקשורת בין אנשים, של הכוונה רצופה לחיים טובים ולעשיית הטוב בין אדם לחברו ובין אדם לקהילתו ולכל הסובב אותנו. כאשר רעיון מתגלם בשפה שנשמרת ונלמדת לאורך דורות, אף חומה לא תוכל לסגור ולנתק את רצף השושלת. למחוק את הטבוע בעומק שכבות הדנ"א של עם אשר הווייתו מופשטת ואינה ניתנת להבנה, אלא אם אתה מוכן לקחת עליך את עול השושלת ולהפוך לחלק בלתי מתפשר מן העבריים. זוהי הצבה עברית.